

Cadastres d'època de les ciutats de *Tarraco, Ilerda i Iesso.*

LURDES BURÉS, JOSEP M. GURT, ANNA MARQUÉS,
FRANCESC TUSET

Introducció.

Com totes les ciències, l'arqueologia es troba en un procés constant de renovació de metodologia i objectius. És en aquest procés on s'insereixen, d'una banda, la necessitat d'incorporar noves tecnologies que facin cada cop més precisa la interpretació arqueològica i, d'altra banda, la necessitat d'ultrapassar el marc estRICTE del jaciment com a àmbit únic de la investigació arqueològica.

La interacció complexa entre una comunitat humana i el seu medi culmina en la creació d'un paisatge entès com a entorn natural modificat per l'acció de l'home. Des d'aquesta perspectiva, podem afirmar que un paisatge ha tingut diversos estadis en funció del marc històric i cultural on s'inscriu l'activitat humana, i que sovint la seva ordenació és el resultat d'un projecte polític i administratiu. El cadastre, en la seva doble accepció de document fiscal i de parcel·lari fixat sobre el terreny, és un element decisiu en aquesta ordenació. Parlar de cadastre implica parlar de model d'ocupació del sòl, model de propietat, densitat i tipus de poblament i relació amb les vies de comunicació. El cadastre condiciona la morfologia agrària i contribueix a la formació i desaparició de paisatges.

En aquest treball volem estudiar el paper estructurador del territori que exerceixen les ciutats de *Tarraco*, *Ilerda* i *Iesso*, considerant, però, que aquestes ciutats no estan aïllades sinó que formen part d'un conjunt més general: *Tarraco* i *Ilerda* estan unides per l'anomenada «Via de Itàlia in Hispanias»; *Iesso* podem pensar que està fortament relacionada amb el territori d'*Ilerda*.

La multiplicitat de factors que intervenen en la creació i/o desaparició de paisatges o en la seva alteració són complexos i múltiples i, per tant, el seu estudi admet diversos nivells d'apropament. Aquest fet condiciona alhora

l'elecció d'una metodologia que permeti apropar-se amb cura a l'ambició objectiu i que sigui suficientment moldejable per ser aplicada a territoris molt diversos. Nosaltres hem partit de les hipòtesis següents:

- Que el paisatge, estudiat sincrònicament, té una coherència que ve donada per la funcionalitat dels elements que l'integren i que, per tant, tot el que no és funcional és anacrònic.

- Que els límits de les parcel·les i els camins són susceptibles de ser interpretats d'aquesta manera per tal de cercar vestigis d'antics parcel·laris.

- Que els cadastres romans generen uns parcel·laris caracteritzats per l'orientació constant dels límits i una modulació de dimensions basada en l'*actus* romà.

- Que els mapes, les fotografies aèries verticals i altres tipus de documentació cartogràfica són eines útils per a l'estudi dels paisatges desapareguts.

Aquesta metodologia genera un conjunt de problemes tècnics que poden ser resolts mitjançant el tractament cada cop més sofisticat de les imatges aèries. No obstant això, pensem que aquestes tecnologies han d'anar supeditades a l'objectiu final del treball, que és obtenir una lectura històrica dels diversos estadis d'un paisatge.

EL CAS DE *TARRACO*

Determinar l'existència i la hipotètica conservació en el paisatge actual d'un cadastre generat per *Tarraco* i la seva relació amb les vies de comunicació que la unien amb altres ciutats ens obliga, en primer lloc, a justificar l'elecció de la zona estudiada. Identificar el Camp de Tarragona amb l'*Ager Tarracensis* és una hipòtesi atractiva, avalada per l'antiguitat del nom (documentat al segle XIV), per la coherència paisatgística, econòmica i històrica del Camp i per l'estreta relació que el nom transparenta entre una zona agrícola i una ciutat-port que l'aglutina, relació que l'actual divisió comarcal i el paper de Reus i Valls han afeblit considerablement. El Camp ha estat sempre un gran espai agrícola, tot i que actualment la situació ha variat de manera considerable.

No obstant això, no disposem de suficients elements que permetin establir aquesta identificació i, d'altra banda, el Camp és massa extens per estudiar-lo globalment amb el mètode proposat. Per aquest motiu n'hem limitat un sector i hem intentat que fos el màxim de coherent i còmode a l'hora de treballar amb el material cartogràfic disponible. La zona triada és la compresa als fulls 446-I (Valls), 446-III (El Morell), 473-I (Tarragona) i part dels 446-II (Vila-rodona) i 472-II (Reus) del mapa d'Espanya 1/25.000 de l'I.G.N. (1983). Aquesta àrea correspon en línies generals a la conca del riu Francolí al seu pas pel Camp, amb lleugeres ampliacions cap al NO i el SE. D'aquesta manera s'inclou Tarragona, sense la qual l'estudi no tindria sentit, i també Reus i Valls, ja que el triangle de comunicacions que s'estableix entre les tres ciutats és un important element d'ordenació del paisatge. Ens proporciona també un límit natural a l'oest amb les serres de Miramar, Prades i la Mussara, mentre que al SO la

ciutat de Reus marca el límit teòric on comença el Baix Camp, amb característiques morfològiques diferenciades respecte a la resta del Camp. Finalment, es tracta d'una zona geològicament complexa on el llit del riu serveix de frontera entre els sediments del miocè, que formen a l'oest petits relleus enlairats sobre el nivell del riu, mentre que a l'est trobem la plana enfonsada i fossilitzada pels materials del quaternari. Aquesta dada, com veurem, és important per al nostre treball.

Documentació utilitzada

Cartografia actual
Fotografia aèria vertical i ortofotomapes
Cartografia antiga

Anàlisi de la cartografia antiga

La cartografia antiga presenta inconvenients i mancances que s'han de tenir en compte en un treball com aquest: la manca d'una escala uniforme per a tot el mapa, la distorsió de les distàncies en funció del punt de vista del cartògraf, la dificultat per localitzar molts dels topònims i, sobretot, el dibuix arbitrari del parcel·lari que es fa servir d'il·lustració. Aquestes característiques fan que la cartografia antiga sigui útil per fixar itineraris desapareguts, determinar la supervivència i/o desaparició de trams viaris i l'antiguitat o modernitat dels itineraris actuals, però no per estudiar orientacions ni dimensions. Seguint aquest criteri, hem analitzat els itineraris següents:

Tarragona-Lleida

És coneguda l'existència de la via que remuntava el Francolí i unia *Tarraco* amb *Ilerda*. Aquest important eix viari és anomenat per l'itinerari d'Antoni «Via de Italia in Hispanias», i també l'esmenten Cèsar, Marcial, Estrabó i Titus Livi. Tradicionalment s'admet el seu pas per la riba oest del Francolí i s'identifica, en línies generals, el seu traçat amb l'actual carretera T.7220 (Tarragona-la Riba-Montblanc), mentre que la carretera N-240 (Tarragona-Valls-Lilla-Montblanc) construïda a començaments del segle XIX es considera un itinerari modern. Del pas d'aquesta via només tenim com a indicatiu segur la troballa d'un mil·liari al Morell. La cartografia antiga mostra una gran preferència pel pas de la Riba i l'itinerari del cantó oest, que presenta actualment la particularitat de desdoblarse a l'altura de la Masó en carretera i en «Camí Ral de Tarragona a Montblanc». Aquest camí, tallat ara per la petroquímica de la Pobla de Mafumet, es troba al terme municipal de Constantí, on passa pel cantó de la vil·la romana de Centcelles. Apareix documentat com a límit de partida en un document del segle XII i, tot i estar molt a la vora del riu, no és a la zona directament inundable. A favor de l'itinerari pel cantó est i el pas de Lilla esmentem el fet que aquest camí apareix a la cartografia anterior al segle

XIX, anterior a la construcció de la carretera i la confluència, en aquest mateix pas, d'un camí que tot seguit esmentem.

Vilafranca del Penedès-Montblanc

El topònim «Camí de Vilafranca a Montblanc» persisteix en un camí que travessa el Gaià per Vilardida, es perd en el mapa en nombrosos punts de tal manera que només es pot resseguir a les fotografies aèries perpetuat com a límit de parcel·la i es retroba a Fontscaldes, on va a buscar el pas de Lilla passant pel cantó d'un forn ibèric i una vil·la romana.

D'aquest camí, del qual destaquem el seu traçat rectilini i la seva perpetuació toponímica, no hi ha indicis significatius a la cartografia antiga.

Reus-Valls

Actualment no hi ha un camí que uneixi directament Reus amb Valls, tot i que el topònim es conserva a la cartografia actual. La cartografia antiga el representa com un camí important que en alguns mapes estructura la xarxa viària. Actualment el podem resseguir com a límit de parcel·les i cal destacar que al terme municipal de Vilallonga del Camp un seguit de camins paral·lels, orientats en la mateixa direcció, porten aquest topònim. Destaquem que el traçat d'aquest camí és perpendicular al de Vilafranca-Montblanc.

Reus-Alcover-la Riba

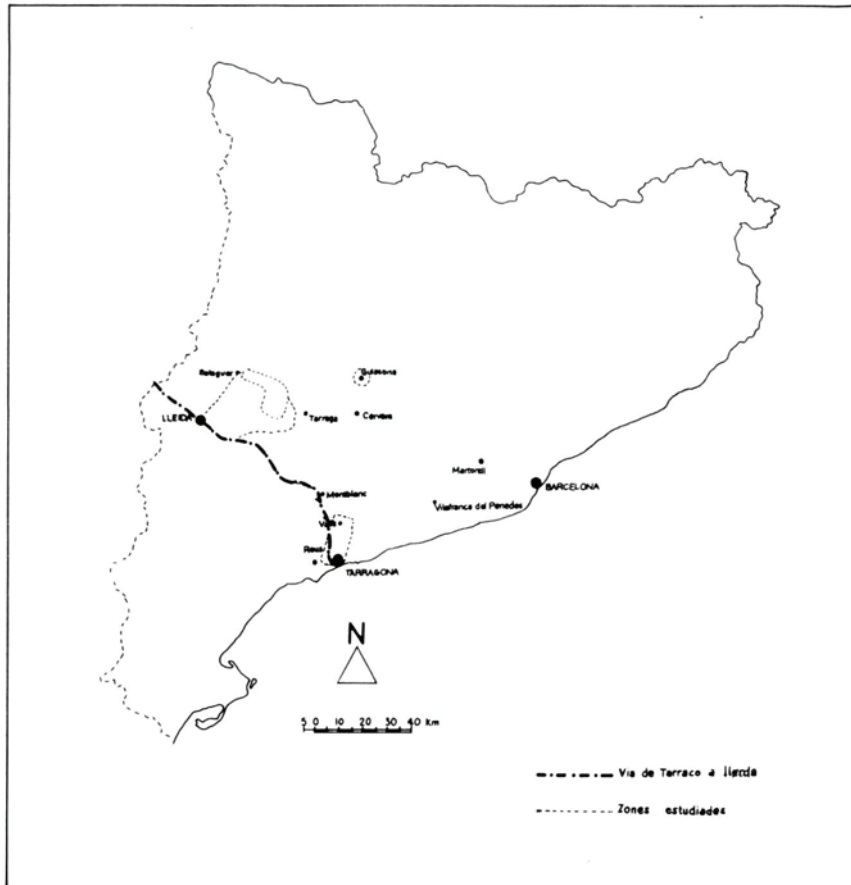
Anomenat per Morera i Llauradó «Camí de la Creu dels Morts», unia a partir del segle XV els pobles del Camp amb el port de Salou. El seu traçat coincideix amb l'actual carretera. Juntament amb el Camí Ral de Tarragona a Montblanc reforça l'itinerari pel pas de la Riba.

En resum, la cartografia antiga mostra amb força l'existència d'un triangle de comunicacions entre les tres ciutats del Camp, que avui ja no funciona, la preeminència dels grans eixos de comunicació generats per Tarragona, Reus i Valls, la desestructuració del sector oriental de la comarca i la perpendicularitat dels grans eixos abans esmentats.

Anàlisi de les fotografies, ortofotomapes i mapes 1/5.000

L'objectiu d'aquesta anàlisi ha estat observar l'orientació i característiques del parcel·lari del Camp i la seva relació amb els camins.

El parcel·lari del Camp presenta un gran predomini de parcel·les de petites dimensions. A simple vista es pot veure la incidència del relleu sobre el parcel·lari. Les rieres, els rius i els petits relleus modelen la forma de les parcel·les de tal manera que la diferència geològica entre les dues ribes del riu es manifesta en la morfologia agrària. No obstant això, detectem a les zones planes l'existència d'un parcel·lari més regular, amb una orientació privilegia-

Cadastres romans

da que implica, en molts casos, coincidència de graus i que és idèntica a la xarxa de camins perpendiculars que observàvem a la cartografia històrica.

Per estudiar amb detall l'estructura d'aquest parcel·lari i la seva relació amb els camins, vam triar dues zones:

Zona Valls-Vila-rodonà

L'estudi de les fotografies mostra el paper estructurador del Camí de Montblanc a Vilafranca. Totes les parcel·les es distribueixen en relació amb el camí indicant la seva anterioritat. També els camins radials generats per Alió semblen posteriors a aquest gran camí. El parcel·lari presenta una forta ortogonalitat i en algunes parcel·les és possible obtenir mesures en *actus*, tot i que no s'han trobat centúries clarament delimitades. Una prospecció a peu pel Camí

de Montblanc a Vilafranca ens va permetre observar l'existència de pous d'aigua que s'obren al camí i la fixació dels límits de les parcel·les mitjançant grans marges de pedra seca.

Zona Alcover-el Milà-Vilallonga del Camp

S'observa un parcel·lari complex, derivat de la superposició de les parcel·les modelades en base als camins radials generats per la Selva del Camp (perfectament adaptats a les rieres), i un parcel·lari ortogonal, orientat exactament com el de la zona Valls-Vila-rodonà, reforçat per una xarxa de camins perpendiculars: Alcover-el Milà, Valls-Reus i, una mica més al nord, Valls-Picamoixons. Es tracta d'una zona amb forta densitat de poblament romà. No queda clar, en l'estudi de les fotografies, la relació cronològica que hi ha entre aquesta xarxa i el Camí Ral de Tarragona a Montblanc. La carretera T.7220 és clarament posterior al parcel·lari que l'envolta.

Resultats del treball

És important destacar que aquest treball encara està en curs i, per tant, els seus resultats són susceptibles de ser ampliat. En l'estat actual dels nostres coneixements, podem afirmar l'existència d'un parcel·lari ortogonal orientat a 26° (en relació amb el nord geogràfic) concentrat sobretot a les zones Valls-Vila-rodonà i Alcover-el Milà-Vilallonga del Camp. Aquestes zones pertanyen geològicament al quaternari i tenen un relleu molt pla. Pel que fa a la modulació d'aquest parcel·lari en base a l'*actus* romà, la qual cosa permetria afirmar sens dubte el seu origen romà, els indicis són encara febles però significatius. Hem mesurat sempre sobre els mapes 1/5.000 i hem extrapolat els resultats al mapa 1/25.000, per tal d'evitar al màxim els problemes que es deriven de la utilització d'escala molt grans.

EL CAS D'ILERDA I IESSO

A l'hora de plantejar el cas d'*Ilerda* i *Iesso* hem de considerar que l'estudi, inversament al cas de *Tarraco*, parteix de la selecció prèvia d'una àrea, la plana d'Urgell, amb característiques que la fan especialment atractiva. Aquesta àrea és una unitat perfectament limitable topogràficament per les serres d'Almenara i la Serra Llarga al N i NO i pels relleus del sud de la Noguera, la Segarra i les Garrigues; probablement inclou part de l'*ager* de dues ciutats: *Ilerda* i *Iesso*, que pertanyen a *conventus* jurídics diferents.

Geomorfològicament es tracta d'una conca erosiva amb abundants acumulacions quaternàries enfront de relleus residuals i estructurals. Climàticament és una àrea mediterrània de característiques continentals, separada de la zona costera per la Segarra i les Garrigues.

Documentació i metodologia

L'extensió de l'àrea d'estudi ens ha obligat, en aquesta primera fase de treball, a una selecció del material cartogràfic en funció de la qual hem desenvolupat una metodologia a dos nivells.

D'una banda, hem fet una anàlisi exhaustiva de la cartografia a escala 1/25.000 pel que fa a mòduls de mesura i orientació dels límits. En segon lloc, hem analitzat les fotografies aèries verticals i els mapes a escala 1/10.000 de zones concretes, per tal d'intentar una cronologia relativa dels elements del paisatge actual.

Cal tenir en compte que la zona presenta una sèrie de problemes específics a l'hora de buscar vestigis del paisatge antic, com són les seves característiques geològiques: una conca d'erosió amb una sèrie de rius que, excepte el riu Corb, tenen un llit mòbil, amb un seguit de llacunes i una forta activitat antròpica que es concreta en la construcció del canal d'Urgell, l'anivellament de terres i la implantació progressiva del regadiu.

Resultats

El primer que s'observa és l'existència d'una xarxa radial a diferents nivells: la que uneix les poblacions amb més entitat entre elles esquivant les menys importants; la que uneix aquestes; i, per últim, una xarxa radial que uneix cada poble amb el seu territori. Aquestes xarxes poden retrotraure's al moment fundacional dels pobles que, en aquest cas, situaríem a la Reconquesta.

En segon lloc, apareixen altres traces que, per la seva extensió, el seu traçat rectilini, la seva orientació constant i modulació basada en l'*actus* romà, ens permeten establir la hipòtesi de l'existència de tres cadastres d'origen romà.

El primer cadastre només es conserva en una franja al sud de les serres d'Almenara i la Serra Llarga, des de Belcaire fins a una mica més enllà de Tornabous, per continuar en direcció sud fins a la zona de Golmés i Vilanova de Bellpuig, i deixa un gran buit entorn de Linyola, Bellvís i el Palau d'Anglesola. La seva orientació és de 24°. Encara que l'espai que afecta és bastant reduït, té unes zones especialment ben conservades, com les de la Ràpita i Belcaire, on les parcel·les poden ser mesurades en *actus*.

El segon cadastre té una orientació N-S. Aquesta orientació coincideix amb la de les restes descobertes a la plaça de la Magdalena de Lleida. El cadastre ocuparia una extensíssima àrea, que aniria des de la mateixa *Ilerda* fins a Tàrrrega pel que fa a l'extensió E-O. En direcció N-S trobem traces a la zona no ocupada pel primer cadastre: de Linyola fins a Mollerussa, Bellpuig i els voltants de Verdú. Especial atenció mereix un camí que s'inicia a l'entorn de Vilagrassa, on només es conserva fossilitzat en límits de parcel·les per després, convertit ja en camí, arribar prop de Lleida. Desvinculat totalment dels nuclis urbans, pot tractar-se de la via que uniria *Ad fines* amb *Ilerda*. El seu traçat

respecta l'orientació del cadastre per després desviar-se en direcció a Lleida.

El tercer cadastre correspon a l'*ager* de la ciutat de *Iesso*, amb una orientació N-S, que és la mateixa que la de les restes conegudes de la ciutat romana.¹ La prolongació del *decumanus* de la ciutat coincideix amb un dels eixos d'aquest cadastre, que es pot resseguir fins a Bellveí. Un camí que travessa aquest poble en direcció E-O juntament amb un altre al voltant del qual creix Torrefeta es troben a una distància de cinc centúries respecte a l'encreuament que hi ha a l'entrada de *Iesso*. Es poden resseguir unes quantes traces més al sud, però no més enllà de Tarroja de Segarra. En direcció oest les traces no es localitzen a partir dels pobles de Gra i Sedó, mentre que al nord, ja prop de Guissona, el relleu puja i desapareixen les traces.

Cal dir que, com en el cas de *Tarraco*, aquest treball es troba solament en els seus inicis i per tant només presentem allò que hem establert com a base de futures línies de treball.

CONCLUSIONS

La identificació dels cadastres ens permet definir les característiques i acotacions del territori sobre el qual treballem i, per tant, planificar amb millor coneixement de causa el que seria la segona fase de l'estudi del territori: les estructures d'hàbitat i el moviment de la població.

D'altra banda, aquest estudi confirma la necessitat d'estudis diacrònics, ja que un paisatge evoluciona condicionat sempre per les estructures anteriors, que transforma, reaprofitia, canvia o simplement oblitera. Per exemple, a l'estudi queda clar que el món medieval organitza els territoris reconquerits en funció de les estructures d'època romana.

—Aquest treball forma part d'un programa que un equip format per investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Universitat de Barcelona porten a terme a Catalunya: «Morfologia històrica del territori a Catalunya», programa finançat per la Comissió Interministerial de Ciència i Tecnologia.

—Aquest text és la transcripció d'una conferència i no pot anar acompanyat de la documentació gràfica sense la qual, en som plenament conscients, queda incomplet. Per solucionar parcialment aquesta mancança ens remeten a l'article:

GURT, J.M. i MARQUÉS, A.M.: «La conquesta cadastral de l'espai», *Espais*, Revista del Departament de Política Territorial i Obres Públiques, núm. 12, juliol-agost, 1988. Barcelona, pp. 46-51.

1. Agraïm a l'equip d'investigació que està treballant en l'estudi de la ciutat romana de *Iesso* la possibilitat de consultar la planimetria del jaciment.